

LOGICĂ CLASICĂ ȘI LOGICĂ DIALECTICĂ LA DAN BĂDĂRĂU¹

ȘTEFAN-DOMINIC GEORGESCU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”,
Academia Română / Academia de Studii Economice, București

DAN BĂDĂRĂU ON CLASSICAL AND DIALECTICAL LOGIC

Abstract. The paper presents Dan Bădărău's main contributions in logic. The first one refers to the three types of logic – mathematical, classical and dialectical – and the difference among them. In this case, the main point is that these three types of logic should have specific fields of application, which would reduce or even eliminate “trespassing” and reductionism. The second one deals into the form–content logical issue, mainly emphasizing their strong binding, not only their separable character.

Keywords: classical logic, dialectical logic, logical form, mathematical logic, categories.

Dan Bădărău a avut o activitate profesională vastă, fiind preocupat de discipline și teme filosofice foarte variate, de la metafizică, logică și teoria cunoașterii până la istoria filosofiei și psihologie. A fost un raționalist, descendent al tradiției maioreștiene². Domeniul predilect de cercetare l-a constituit logica, de care s-a preocupat pe parcursul întregii sale activități. A fost adeptul logicii tradiționale, dar nu a desconsiderat logica simbolică sau pe cea dialectico-speculativă. De fapt, a încercat să arate importanța stabilirii unor relații strânse între aceste trei tipuri de logică, susținând că fiecare dintre ele are un rol bine determinat și că ignorarea uneia are consecințe negative asupra logicii în ansamblul său. Dan Bădărău a vorbit despre o logică dialectică, pe care nu a elaborat-o, dar a folosit-o în interpretările pe care le dă scrierilor aristotelice, mai ales *Categoriilor*. Opera Stagiritului a avut o influență semnificativă asupra concepției lui Dan Bădărău, foarte multe dintre studiile sale având teme preluate din filosofia lui Aristotel sau fiind sub influența acestuia.

¹ Acest studiu a mai fost publicat, în formă ușor modificată, în Alexandru Surdu, Dragoș Popescu (coord.), *Istoria logicii românești*, Editura Tehnică, București, 2006

² Alexandru Surdu, *Contribuții românești în domeniul logicii în secolul XX*, București, Editura Fundației „România de mâine”, 1999, p. 10; Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. IV, București, Editura Tehnică, 1998, p. 326.

Istoria filosofiei a fost un alt domeniu de cercetare preferat de Dan Bădărău. A elaborat studii despre Aristotel, Pascal, Newton, d'Holbach, Montesquieu, Montaigne, Locke, Candillac, Schopenhauer, Charles Fourier, Vasile Conta și Theodor Diamand și monografii ample despre Dimitrie Cantemir și Leibniz. A tradus lucrarea *Sistemul naturii* a lui d'Holbach și a elaborat studii introductive la unele ediții ale operelor lui Aristotel, Leibniz, Locke, Candillac, Montesquieu, Montaigne. Ulterior, aceste studii au fost reunite în volumul *Din istoria filosofiei universale*³. A alcătuit și un studiu mai amplu despre contribuțiile românești la filosofia naturalistă. A publicat studii în mai multe lucrări colective (*Philosophes roumaines contemporains, Studii de materialism dialectic, Recherches sur l'Organon*). A fost colaborator la „Revista de filosofie”, „Viața Românească”, „Revue philosophie de la France et de l'étrangere”, „Minerva”, „Însemnări ieșene”, „Ethos”, „Cercetări filosofice”, „Analele Academiei Române”, „Acta logica”, „Analele Universității C. I. Parhon”, „Iașiul literar”, „Analele Universității București”, „Revue roumaine des sciences sociales”, „Probleme de logică”. În cadrul concepției sale despre istoria filosofiei, o permanență o constituie utilizarea dialecticii hegeliene și marxiste în interpretarea concepțiilor filosofice abordate.

Dan Bădărău s-a ocupat și de metafizică, susținând, în prima parte a creației sale, monismul spiritualist și criticând dualismul și monismul materialist⁴. Ulterior s-a dovedit un adept al naturalismului și materialismului dialectic de factură marxistă, fapt care se află în concordanță cu considerațiile sale prioritare la logica dialectică. În ce privește teoria cunoașterii a fost, de la bun început, un adept al realismului, iar în psihologie a criticat concepția asociaționistă și a susținut dualismul fizic–psihic, argumentând în favoarea distingerei acestor două planuri. A elaborat și unele studii de metafizică, în care a pledat pentru stabilirea unor relații clare între știință și filosofie, refuzând reducționismul și arătând necesitatea fixării unui concept precis al filosofiei și a unui domeniu bine delimitat al acesteia.

În ansamblul său, concepția lui Dan Bădărău a evoluat de la o perspectivă raționalist-idealistică – în unele lucrări de tinerețe – la una naturalistă și materialist-dialectică, în perioada târzie a creației sale. În majoritatea interpretărilor și contribuțiilor personale de după 1944, valorifică perspectiva materialist-dialectică, și aceasta mai ales în ce privește logica – domeniu predilect al activității sale –, în cadrul căreia a susținut necesitatea interpretării dialectice a logicii tradiționale.

Pe parcursul întregii sale opere, Bădărău a fost interesat mai ales de logica clasică, dar și de relația ei cu alte tipuri de logici: logica matematică și logica dialectică. Prima dintre ele – cea matematică – prin utilizarea simbolismului conferă claritate și precizie. Totuși, există riscul ca supralicitarea logicii simbolice să conducă la un formalism gol. Prin formalism gol se înțelege abandonarea conținutului, adică „magia semnelor”, cum o numește Bădărău, sau, mai precis,

³ București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

⁴ Vezi *Cele două monisme*, în „Revista de filosofie”, 1934.

supraevaluarea aspectelor extensionale (care țin de sfera conceptelor) și abandonarea treptată a celor intensionale (care țin de conținutul conceptelor)⁵. În logica simbolică, propozițiile logice par a fi forme goale, private de conținut, care își pot primi conținutul de oriunde⁶. Formalismului logicii simbolice – pe care Bădărău nu încearcă să o elimine, ci numai să-i arate limitele –, autorul român îi opune o perspectivă ce are ca element important ideea că logica tradițională a fost prea repede abandonată în favoarea logicii simbolice. Astfel, unele probleme ce păreau a fi exclusiv de domeniul logicii simbolice sunt revendicate pentru domeniul logicii tradiționale. Bădărău se referă la o logică a „formelor pline”, propunând ca exemplu logica hegeliană care ar deschide calea către o logică a materialismului dialectic, aceasta din urmă nefiind amenințată de pericolul formalismului gol. Noul tip de logică ar cuprinde logica simbolică și pe cea clasică (Bădărău nu precizează dacă acestea ar fi momente ale logicii dialectice, în maniera lui Hegel, sau în ce fel cele două tipuri de logică ar fi părți ale logicii dialectice; aceasta probabil din pricină că el nu a elaborat niciodată o logică dialectică, ci a folosit doar dialectica în interpretarea unor opere filosofice sau în tratarea unor anumite teme), logica clasică având rolul de a feri logica simbolică de alunecare spre formalism. Logica dialectică ar avea rolul de a îmbina aspectul formal (tautologic și imobil) cu cel de conținut (dinamic și instructiv). Cu această ocazie, Bădărău introduce și un concept specific acestui tip de logică: este vorba despre *raționamentul a fortiori*⁷. Deducția, care în logica tradițională și simbolică era considerată necreativă, este, potrivit autorului român, un demers cu valențe creative. Ea este și tautologică și creativă, aceste două caracteristici nefiind în opoziție, de vreme ce se referă la planuri distincte: tautologia ține de planul formal, iar creativitatea de planul conținutului. În logica dialectică, raționamentul *a fortiori* este tautologic, dar nu în sens formalist. Tautologia la nivel exclusiv formal (în logica simbolică) se bazează pe ceea ce Bădărău numește principiul identității abstracte, în timp ce la nivel dialectic este fundamentată pe principiul identității concrete⁸. În raționamentul exclusiv formal trebuie păstrată identitatea abstractă a entităților logice: la nivel formal procesul logic nu va putea astfel progresa cu nimic dacă trebuie să rămână tautologic. Toate concluziile trebuie să decurgă din premise, iar orice nou enunț nu ar trebui să depășească ceea ce este deja cuprins în premise. Însă în cazul raționamentului *a fortiori* din logica dialectică, între condiție și condiționat există nu numai o relație formală, ci și una de conținut⁹. La nivel formal, raționamentul

⁵ Dan Bădărău, *Critica unor concepții idealiste despre structurile logice*, în „Cercetări filosofice”, nr. 3, 1959.

⁶ În programul formalist al lui Hilbert, simbolul poate sta pentru orice.

⁷ *La tautologie deductive – le raisonnement a fortiori*, în *Scrieri alese*, vol. III.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Dan Bădărău se referă la o anumită tensiune ce există între formă și conținut (materie) în cazul logicii formale. Depășirea acestei tensiuni ar reprezenta trecerea către logica dialectică. Vezi *L'individuel chez Aristote*, Paris, Editions Boivin, 1926.

a fortiori este tautologic; la nivelul conținutului, acesta este creativ. În plus, condiția și condiționatul sunt legate și prin faptul că începutul lanțului deductiv este solicitat de sfârșitul acestuia, care este pus de la bun început. Se pare, deci, că tocmai condiționatul este cel care își dă condițiile pentru realizarea sa. Această manieră de abordare amintește de logica hegeliană, în care finalul procesului dialectico-speculativ este dat, în mod abstract, chiar de începutul procesului. Procesul logic își păstrează caracterul creativ de vreme ce, pe parcursul acestuia, sunt găsite legături formale, dar mai ales de conținut între condiție și condiționat. Maniera în care Bădărău explică acest tip de logică se potrivește cu unele perspective asupra modului în care se desfășoară cercetarea științifică pe baza unei ipoteze care trebuie dovedită și are rol de condiționat, deși este dată de la început – sunt selectate anumite fapte care să o confirme sau nu. Faptele au rolul de condiție care influențează condiționatul, dar sunt, la rândul lor, influențate de acesta. De altfel, logica dialectică schițată de Dan Bădărău are și rolul de a fi utilă cercetării științifice.

Acestea sunt coordonatele principale ale concepției lui Bădărău despre tipurile de logică. Totuși, majoritatea studiilor sale au ca subiect teme ce țin de logica clasico-tradițională, chiar dacă uneori abordarea este de tip dialectic. Principalele aspecte abordate de autorul român sunt formele logicii clasice – noțiunea, judecata, silogismul –, categoriile, definiția, negația logică și modalitățile.

Cea mai originală contribuție a lui Dan Bădărău în domeniul logicii o constituie interpretarea dată de el tabloului categorial al lui Aristotel¹⁰. Problema care se cerea soluționată era legată de metoda folosită de Stagirit pentru a găsi cele zece categorii. Interpretarea cea mai comodă – dar nefilosofică, prin urmare nepotrivită pentru un gânditor ca Aristotel – ar fi că acestea sunt adunate laolaltă, fără niciun fir conducător și fără nicio sistematizare. Immanuel Kant îi reproșează lui Aristotel, în *Critica rațiunii pure*, faptul că a adunat aceste categorii fără a preciza principiul sau regula folosite. Potrivit lui Kant, Aristotel le-ar fi „adunat în grabă” și nu numai că nu a precizat principiul folosit, dar nici măcar „nu avea un principiu”¹¹. Dan Bădărău nu se referă la aceste aspecte, ci încearcă o abordare filosofică a problemei. Prin urmare, el presupune că Aristotel a avut o metodă – presupuziție plauzibilă, Aristotel fiind, totuși, foarte pedant în gândire și doritor să nu lase nicio problemă nelămurită – și încearcă să o identifice. Înaintea sa, Adolf Trendelenburg propusese o interpretare îndrăznească: categoriile lui Aristotel sunt, de fapt, categoriile limbii grecești. Deci, categoriile provin din gramatica grecească. Bădărău aduce două critici acestei perspective: în primul rând, gramatica grecească

¹⁰ Constantin Noica arată că nu există, în afara interpretării lui Trendelenburg, o altă încercare mai originală decât cea a lui Bădărău de a găsi metoda folosită de Aristotel pentru a decela cele zece categorii. Vezi Constantin Noica, *Pentru o interpretare a Categoriilor lui Aristotel*, în *Probleme de logică*, vol. I, București, Editura Academiei, 1968.

¹¹ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. Nicolae Bagdasar, București, Editura Iri, 1995, p. 113.

are mai multe părți de câte se regăsesc în tabloul categorial aristotelic. Mai mult chiar, dacă nu acceptă teza lui Trendelenburg, Aristotel pare nu numai să fi ignorat aceste părți, dar să le fi ignorat, dintre acestea, și pe unele extrem de importante. Dan Bădărău găsește puțin plauzibilă această situație, teză ce poate fi susținută și de faptul dovedit că Aristotel s-a ocupat și de gramatică, retorică și oratorie. Nu este imposibil, dar este extrem de improbabil ca Aristotel să nu fi știut sau să fi subevaluat cu bună știință importanța unor părți ale gramaticii grecești. În al doilea rând, Dan Bădărău își exprimă îndoiala cu privire la unele similitudini care se fac între categoriile gramaticale și cele aristotelice, deși nu precizează clar în ce constau aceste îndoieli. Acestea două sunt argumentele sale pentru a justifica necesitatea unei alte interpretări a tabloului categorial lăsat de Aristotel.

Autorul român ne spune, practic, că Aristotel nici nu a procedat empiric, nici nu a recurs la gramatică. Stagiritul ne-a spus ce sunt categoriile: sunt genurile sau atributele de ființă cele mai generale. Dar care sunt și de ce tocmai acestea, iar mai apoi care este metoda folosită pentru a le găsi, Aristotel nu mai precizează. În plus, afirmă Bădărău, considerațiile aristotelice privitoare la categorii nici nu au un caracter sistematic, de exemplu cele despre silogism¹². Categoriile lui Aristotel nu alcătuiesc, în ansamblul lor, un sistem, dar nici nu sunt disparate și adunate fără nicio regulă. Autorul român critică, de această dată, alte maniere de a construi tablouri categoriale, referindu-se la Platon, Kant și Hegel. În cazul lui Platon, categoriile, de fapt genurile supreme, sunt independente. Ființa e separată de cele două cupluri dialectice formate din Identitate–Alteritate și Stare–Mișcare. În cazul lui Kant, între categorii nu există niciun fel de trecere, ele par a fi separate. Kant afirmase că fiecare a treia categorie este sinteza primelor două, dar că acest fapt nu o face să fie un act mai puțin original al intelectului. Între categorii nu par să existe legături, la fel cum nu pare a exista un fir deductiv. Acest fapt îl face pe Bădărău să afirme că aceste categorii nu au un resort interior și că, de fapt, depind de judecățile logice care le condiționează. Argument puternic, de vreme ce Kant însuși consideră că aceste categorii reprezintă predicate ale unor judecăți posibile. Îndoiala autorului român privitoare la „resortul interior” al categoriilor pare îndreptățită: el nu sunt autonome, ci depind de judecățile logice, prezentate de Kant chiar înaintea tabloului categorial. Or, dacă aceste concepte sunt acte originare ale intelectului, ele nu ar trebui să depindă așa de mult de niște structuri logice. Această ultimă afirmație vine și ea în sprijinul autorului român. Bădărău se referă și la Hegel, la care există trecere între categorii, deci și o structură sistematică. Hegel deduce categoriile, dar în lanțul categorial există și continuități generate, spune filosoful român, de structura triadică. Neîndoielnic, Hegel a absolutizat triada, ceea ce l-a condus adeseori la așa-numitele sofisme metodologice¹³.

¹² Vezi Dan Bădărău, *Categoriile lui Aristotel*, în *Scrieri alese*, vol. I.

¹³ Pentru lămuriri, vezi Alexandru Surdu, *Filosofia modernă*, București, Editura Paideia, 2002, p. 169 și *passim*.

Dan Bădărău consideră că Aristotel a dispus de un principiu dialectic în elaborarea tablei categoriilor, dar nu l-a formulat explicit și l-a încălcat deseori. Dintre cele zece categorii, cel puțin șase se pot grupa în diade dialectice: cantitate–calitate, spațiu–timp, acțiune–pasiune. Aceste categorii alcătuiesc un nucleu tare al tabloului. Dintre celelalte patru rămase, substanța, afirmă Bădărău, reprezintă o reminiscență platonice. Ea ar fi analogul Ființei, care este primul gen suprem dintre cele cinci prezente în dialogul *Sofistul*. Substanța nu are un loc între celelalte categorii, ea nefiind atribut, precum sunt toate celelalte, ci subiect; nu se spune despre celelalte, ci acestea toate se spun despre ea. Mai mult, substanța este izolată de restul categoriilor, neadmițând contrariu. Dacă Aristotel a folosit un principiu dialectic – ceea ce este destul de probabil dacă sunt avute în vedere cele trei diade –, atunci el n-ar fi trebuit să introducă în tabloul categorial ceva ce nu admite contrariu, adică nu poate forma o diadă. Bădărău caută, însă, o posibilitate de a pune substanța în legătură cu o altă categorie. Este vorba despre relativ. Acesta nu formează un cuplu dialectic cu substanța, dar este în legătură cu substanța, dacă aceasta este considerată ca absolut. Oricum, acest cuplu substanță–relativ este mai puțin reprezentativ pentru metoda lui Aristotel. În plus, categoriile relativului, posesiei și poziției strică unitatea tabloului și sunt deseori abandonate de Stagirit. Ultimele două sunt mai amănunțit tratate de Bădărău¹⁴. Ele par a duce cu sine unele dificultăți, de vreme ce au domenii sau zone comune cu alte categorii. Ba mai mult, întreg domeniul poziției, de pildă, ar părea anexat la alte categorii (calitate, relativ și cantitate). Această categorie poate aduce cu sine și scindări în alte categorii, afirmă Bădărău. Toate aceste aspecte nu au neapărat conotații negative, adică nu reprezintă o critică la adresa lui Aristotel. Prin ele sunt deschise probleme importante, cum ar fi aceea a comunicării intercategoriale: sunt categoriile genuri supreme de Ființă care nu au nimic în comun?, au ele părți comune? În plus, susține Bădărău, la o cercetare mai atentă a tabloului categorial se observă că nu toate categoriile sunt originare, ci unele sunt secundare, mai îndepărtate de grupul major și altfel grupate. De fapt, se constată că împărțirea în diade nu este strictă, deoarece categoriile pot fi grupate și altfel. Un argument oferit de autorul român este că această diadă are un statut nu foarte stabil din pricină că la Aristotel nu avem de-a face cu acoperire perfectă între logic și ontologic. Stagiritul face deseori schimbări de planuri, ceea ce generează schimbări de interpretare¹⁵. Deși diadele dialectice sunt izolate, totuși, fiecare dintre ele vădește coprezența a două concepte care se coordonează reciproc. Acest fapt dovedește că gândirea greacă – și cea aristotelică prin excelență – era una a cuplurilor opozitive. Se pare, deci, că așa cum spune și Constantin Noica¹⁶, Aristotel, în alcătuirea tabloului categorial, a

¹⁴ Vezi Dan Bădărău, *Cu privire la categoriile lui Aristotel. Addenda*, în „Revista de filosofie”, n. 3, 1965.

¹⁵ Idem, *Cuplul dialectic în logica lui Aristotel*, în „Revista de filosofie”, nr. 8, 1965.

¹⁶ *Op. cit.*

acționat în virtutea unei dialectici naturale, foarte firească pentru gândirea greacă a acelei perioade. Este exact ceea ce susține și Dan Bădărău, când afirmă că motorul care susține demersul Stagiritului este presentimentul unei logici dialectice.

O altă temă importantă ce se regăsește tratată amănunțit în operele lui Dan Bădărău o reprezintă formele logicii tradiționale – noțiunea, judecata și silogismul. Prin intermediul acestor forme, logica tradițională – care nu are un caracter exclusiv formal – are rolul de a reflecta aspectele lumii. Dan Bădărău apreciază, deci, că logica tradițională face apel la forme de reflectare diferite de formele logicii simbolice și de cele ale logicii speculative¹⁷. Astfel, noțiunea sau conceptul nu se reduce la aspectul său simbolico-lingvistic sau convențional; ea nu este arbitrar constituită¹⁸, ci rezultatul activității de cercetare științifică prin intermediul căreia se caută elemente generale pe care realitatea le înfățișează. Gândirea reflectă această lume obiectivă și o face prin intermediul noțiunii sau conceptului, reprezintă actul prin care obiectul este surprins în esența sa. Căutarea acestei esențe reprezintă chiar definiția care, prin faptul că nu este arbitrară, are caracter de obiectivitate, fiind cea prin care esența reală a lucrului este reflectată în gândire. În procesul elaborării definiției intervine cercetarea științifică propriu-zisă, prin care trebuie precizate cât mai clar atât sfera, cât și conținutul noțiunii. După cum se observă, cel puțin la acest nivel, știința și logica (în calitate de disciplină filosofică, deci logica în accepția tradițională, nu simbolică, aceasta din urmă având tendința să se separe de filosofie) sunt în strânsă legătură, idee care oglindește convingerea lui Bădărău că știința și filosofia trebuie să se angajeze într-un dialog cât mai eficace pentru ambele. Revenind la problemele legate de sfera și conținutul noțiunii, trebuie precizat că din moment ce demersul științific nu este încheiat, pe măsură ce știința progresează, noțiunile de care dispunem câștigă permanent fie la nivelul sferei sau conținutului. Noțiunea se poate lărgi sau restrânge (extensional) sau se poate preciza sau edulcora (la nivelul sensului). Cercetarea științifică are ca rezultat modificarea noțiunilor, ceea ce conferă acestora un caracter mobil. Noțiunile pot evolua și de obicei o fac prin îmbogățirea sferei și precizarea conținutului. Conținutul noțiunii este elastic, nu se poate fixa exact limita notelor ce pot fi precizate¹⁹. Faptul acesta duce la diferența dintre comprehensiunea actuală a unei noțiuni – și anume toate notele pot fi enumerate la un moment dat, note descoperite, cum s-a lămurit deja, prin cercetarea științifică – și cea virtuală – nedeterminată, reprezentată de toate corelațiile logice imaginabile sau, mai precis, toate posibilitățile, neinterzise de rigorile logicii, pe care le are comprehensiunea

¹⁷ Pentru distincția între cele trei tipuri de forme logice, vezi Alexandru Surdu, *Cuvânt introductiv*, la Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 25–30 și *passim*.

¹⁸ Dan Bădărău a criticat nominalismul pentru supralicitarea pe definiția ostensivă. Vezi *Sur la définition et son caractere d'objectivité*, în „Revue des Sciences Sociales. Série de philosophie-psychologie”, nr. 1, 1962.

¹⁹ *Virtualitățile noțiunilor I*, în „Minerva”, nr. 1, 1927.

noțiunii de a se preciza. Sfera noțiunii, la rândul său, este virtual nelimitată²⁰ și la acest nivel știința putând descoperi oricând „zone” asupra cărora sfera unei noțiuni să se poată extinde.

În discuția despre noțiune, Dan Bădăraș folosește frecvent conceptul de „nelimitare virtuală”, care se cere fixat. Conținutul și sfera au un câmp virtual nedefinit, dar aceasta nu înseamnă că el este și infinit. Mai exact, distincția e dată prin considerarea infinitului ca actual și a nedefinitului ca posibil. De aici și „nelimitarea virtuală”, adică situația în care limitele există, dar ele nu se întrezăresc încă²¹. S-ar părea, deci, că problema legată de o oarecare mobilitate a sferei și conținutului noțiunii nu e doar de natură logică, ci ține și de epistemologie, limitele cunoașterii științifice constituind originea limitelor ce se pot da conceptelor de care gândirea umană dispune. Problema care s-ar putea ridica la acest nivel ține de raportul între sferă și conținutul unei noțiuni.

Nu este clar în lucrările lui Bădăraș în ce măsură el este de acord cu raportul de proporționalitate inversă sferă–conținut – și anume prin stabilirea unei note, deci prin fixarea mai clară a conținutului, sfera se reduce, și invers, dacă sfera se extinde, conținutul devine mai vag pentru a permite introducerea sub o noțiune a noilor elemente. Oricum, concepția propusă de autorul român lasă deschisă o astfel de interpretare, de vreme ce și sfera și conținutul sunt elastice, deci pot evolua în ambele sensuri și, în plus, ele sunt virtual nelimitate.

Din aceste considerații transpare preferința lui Bădăraș pentru realismul filosofic. El respinge caracterul arbitrar sau convențional al noțiunilor și critică nominalismul pentru supraevaluarea definițiilor ostensive, de vreme ce pentru fixarea acestora dispunem de instrumente logice și științifice.

Teoria judecății este elaborată de Dan Bădăraș tot de pe poziții realiste. Presupoziția ontologică explicită este că fenomenele au dincolo de ele principii eficiente, evenimentul petrecându-se „datorită intersecției lucrurilor”²². În același timp, cunoașterea este actul semnificativ și ea presupune existența unui semn și a unui semnificat. Semnul are rolul de a releva semnificatul, dar, în același timp, acest semn este semnificativ și rezultat sau consecință al unui fapt al lumii exterioare. Acesta din urmă, numit ocazie, se actualizează la nivelul unei manifestări (fenomen). Deci, din perspectivă ontologică, obiectul în sine generează fenomenul, acesta din urmă având nu rolul de a se înfățișa pe sine, ci tocmai de a arăta obiectul care este dincolo de el, fiind substanțial și, în același timp, principiu al fenomenului. Această structură, mutată la nivelul cunoașterii, dezvăluie relația semnificativ–semnificat și funcția semnificativă a cunoașterii.

²⁰ Mai puțin în cazul noțiunilor individuale, care au sferă dată o dată pentru totdeauna. Vezi *Ibidem*.

²¹ Idem, *Virtualitățile noțiunilor II*, în „Minerva”, nr. 2, 1927.

²² Idem, *Du jugement comme acte signifiant*, F. Rot & Cie – Lausanne Librairies-éditeurs, 1944, p. 11.

Forma originară sub care se înfățișează cunoașterea este judecata. Aceasta este de două tipuri: atributivă și existențială. În al doilea caz, ea nu presupune alteritatea și se rezumă la a afirma o prezență, în timp ce, în primul caz, afirmă sau neagă o coprezență a doi diferiți, atributul fiind cel ce distinge un lucru de altul, îl semnifică, fiind semn pentru acesta. Semnul și semnificatul se intercondiționează în judecata atributivă, aceasta fiind regresivă, mergând de la semn (aparență) la semnificat. Semnificatul nu este numai un lucru-în-sine kantian²³ – absolut și ascuns –, ci este revelat de către cunoaștere prin semn (care este relativ). Teoria judecății este, prin urmare, sursa problemei ontologice a ființei, deoarece vizează degajarea semnificatului (lucrul) prin semn. Cunoașterea ar fi deci anterioară ființei. Problema logicii este de a lămuri modul în care, prin judecată, se trece, în mod valid, de la ceva la ceva diferit, mai precis, de la subiectul logic la atributele care îl dezvăluie. Bădărău susține că subiectul și atributele sale sunt de la sine în legătură, nu pot fi separate (sunt coprezente), legătura lor este directă și anterioară judecății care folosește copula „este”²⁴. În ce privește teoria judecății, Bădărău se referă și la problema judecăților universale și particulare²⁵, arătând că ambele dovedesc indeterminare la nivelul existențial-faptic (chestiunile factuale fiind de domeniul dialecticii, nu al logicii formale; deci, judecata, la acest nivel, ar trebui interpretată dialectic). Contribuția fundamentală a lui Bădărău în ce privește teoria judecății se regăsește însă în lucrarea ce poate fi considerată *opus magnum* a sa, *Du jugement comme acte signifiant* (publicată în 1944 și netradusă până astăzi în limba română). Lucrarea se axează pe aspecte logice, dar se extinde și la teoria cunoașterii și ontologie, fiind o cercetare istorico-sistematică a problemei judecății prin intermediul căreia se propune un punct de vedere original, decelabil chiar din titlu. Astfel, el se referă la judecată ca „act”, iar nu doar ca simplă descripție, și aceasta din perspectiva logicii tradiționale. Ulterior, în filosofia analitică anglo-saxonă, se va impune teoria „actelor de vorbire” care, chiar dacă nu are multe în comun cu ideile lui Bădărău, accentuează și ea pe conceptul de „act”, care nu este, nici aici, doar simplă descripție. Lucrarea are coloratură realistă, cunoașterea umană bazându-se „pentru totdeauna pe credința într-un univers care ne este dat” și care „se manifestă față de noi prin apariții”²⁶. Din punct de vedere ontologic, „în spatele a ceea ce este perceput” există „obiecte-substanțe incognoscibile” care se lasă „distinse indirect prin substanțele cunoscute”²⁷. Cunoașterea este act semnificativ și orice astfel de act presupune un obiect (semnificat) și un semn, acesta din urmă fiind rezultat al unui „fapt al lumii exterioare” care este ocazia sa, dar și „marcă a actualizării unui lucru într-una dintre manifestările sale”²⁸. Semnul

²³ Idem, *Introducere la teoria judecății*, în „Ethos”, nr. 1–2, 1945.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Idem, *Despre indeterminație la judecățile particulare*, în „Cercetări filosofice”, nr. 1, 1956.

²⁶ Idem, *Du jugement comme acte signifiant*, ed. cit., p. 9.

²⁷ *Ibidem*, p. 11.

²⁸ *Ibidem*, p. 11

*indică ocazia sa, iar „actul de semnificație pune, într-o comuniune sintetică, un tot solidar, el se actualizează într-o unitate care este coprezența”²⁹. Bădărașu pornește analiza sa de la problema atribuirii, încercând să arate cum este aceasta posibilă în cadrul judecății. Această transpunere a *aceluiși* în *altul* se face, la Platon, prin transformarea opoziției contradictorii între acestea în opoziție contrară simplă (prin care Ideile se amestecă și, astfel, este posibil contactul și atribuirea lor). Problema atribuirii câștigă în claritate odată cu filosofia lui Aristotel, care considera că fundamental pentru substanță este de a primi atribute contrare și că, în cazul atribuirii în care subiectul și atributele au o legătură internă și necesară, atributele aparțin „quiddității” subiectului. În plus, pornind de la principiul *dictum de omni et nullo*, Bădărașu arată că transpunerea unui predicat al atributului la subiect, în concepția lui Aristotel, presupune posibilitatea atribuirii. Atribuirea, consideră el, „este un act fundamental și, în același timp, elementar, al gândirii”³⁰. De importanță majoră în ce privește judecata este problema copulei *a fi*, care afirmă ființa subiectului fie intrinsec, în judecata existențială, fie în relație cu alte moduri de existență, în celelalte judecăți. Judecata instituie alteritatea și face trecerea de la *același* la *altul*, și „este de ajuns să vedem o judecată de această natură în principiul identității... pentru ca evidența lui să devină suspectă”³¹. Bădărașu soluționează problema prin referire la Hegel, arătând că judecata nu presupune contradicția celor două componente, deci teza și antiteza hegeliene, ci numai faptul că predicatul este *altul* decât subiectul, acest *altul* putând fi și genul superior subiectului. Concluzia acestei părți este că, în cazul judecății, avem de-a face cu o unitate a gândirii, sarcina logicii fiind „de a determina condițiile actului spiritului care pune în raport diversul”³². Bădărașu se ocupă și de relația limbaj–gândire, arătând că limbajul este un instrument logic, dar că prin cuvânt este gândit un lucru, nu conceptul său, astfel interesul căzând pe cuvântul concret, nu numai pe abstracția conceptuală. Cuvintele au semnificație logică, neidentificabilă cu cea a conceptelor, care trebuie definită. Bădărașu respinge separația logicii de limbaj, dar arată că expresia gândirii (limbajul) și gândirea nu sunt identice. El analizează, aici, legătura judecății cu expresia ei, propoziția, arătând caracterul artificial al celei din urmă, o discuție asupra limbajului separat de logică fiind incorectă, aceasta mai cu seamă că „orice grup fonetic... denotă o apetență nedefinită pentru semnificație”³³. Gândirea și expresia ei trebuie să dea seamă de anume condiții de inteligibilitate și să aibă ca finalitate cunoașterea, nu numai analiza discursului. Judecata ca act semnificativ realizează această cunoaștere, iar ea nu mai este legată de expresia ei formală (Bădărașu propune eliminarea copulei), ci numai de prezența și coprezența*

²⁹ Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. IV, ed. cit., p. 374

³⁰ Dan Bădărașu, *Du jugement comme acte signifiant*, ed. cit., p. 51.

³¹ Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. IV, ed. cit., p. 373.

³² Dan Bădărașu, *Du jugement comme acte signifiant*, ed. cit., p. 156.

³³ *Ibidem*, p. 230.

lucrurilor (la nivel ontologic). La nivelul cunoașterii științifice, actele semnificative trebuie utilizate în cadrul unei științe care răspunde întrebării „ce este lucrul?”, de vreme ce cartezianismul – care avansa ideea unei lumi a configurației și mișcării, deci și o știință a lui „unde este lucrul” – a eșuat în incertitudinea demonstrată de Heisenberg.

Tot în cadrul teoriei judecății, Dan Bădărău s-a referit și la problema indeterminării judecăților particulare. Pornind de la teza că și judecata universală și cea particulară fac parte din cea formală, el argumentează că ambele sunt indeterminate din punct de vedere existențial. Judecata universală poate fi echivalentă cu cea particulară, aceasta din urmă neavând vreo coordonată existențială ce lipsește primeia. Miza argumentării este de a arăta că existențialul nu poate diferenția cele două tipuri de judecăți, de vreme ce posibilul și factualul nu fac parte din logica formală, ci din cea dialectică³⁴. Tezele de acest fel pot constitui un nou argument pentru a susține existența unei strânse legături între logica formală și cea dialectică.

În problema *silogismului*, Bădărău a susținut, tot împotriva lui Descartes, ideea că această formă a logicii tradiționale, deși tautologică, nu este sterilă, deci nici inutilă. Într-o perspectivă dialectică, el arată că, în silogism, între componentele disparate care sunt judecățile separate, se încearcă găsirea unei unități³⁵. Silogismele sunt procese logice ce reflectă realul și dialectica lui, având un caracter fixat de practica umană, iar determinismul lumii reale se regăsește în ele³⁶.

În plus, rigoarea logică este permanent subordonată scopului de a găsi adevărul, iar procesele logice nu sunt construcții libere sau arbitrare – ca în cazul asocierii ideilor – care sunt private de orice fel de finalitate³⁷.

În ce privește problema dublei negații, gânditorul român afirmă că aceasta funcționează neutralizant numai în unele domenii, neprecizate clar de către logicieni. Logica aristotelică se arată aici limitată, limbajele naturale punându-i probleme pe care numai logica dialectico-speculativă a lui Hegel le-ar putea rezolva³⁸. Rolul negației în logică este diferit de cel al semnului „-” (minus) din matematici, ea neinstituind o entitate simetrică față de un mediu. Astfel, Bădărău interzice practicarea unei logici plurivalente, neexistând un mediu între fals și adevărat. Negația are efecte diferite aplicate subiectului, verbului (implicit: copulei) sau atributului și este direct legată de principiul terțului exclus. Ea este cea care deschide sfera potențelor, a indeterminației conceptelor și a modalităților

³⁴ Idem, *Despre indeterminație la judecățile particulare*, în „Cercetări filosofice”, nr. 1, 1965.

³⁵ Idem, *Le syllogisme et la problème de la véracité des prémisses*, în *L'homme et la société contemporaine*, București, Editura Academiei, 1963.

³⁶ Idem, *Despre raționamentul silogistic*, în *Scrieri alese*, vol. II.

³⁷ Problema cauzalității și finalității în logică este tratată de Dan Bădărău în *Cauzalitate și finalitate în logică*, în „Viața românească”, vol. III, 1926. Perspectiva propusă este mai degrabă una metafizică, prin urmare de interes mai redus pentru studiul de față.

³⁸ Dan Bădărău, *Dubla negație în vorbirea curentă I*, în „Cercetări filosofice”, nr. 1, 1958.

logice³⁹. Dintre acestea, posibilul, care nu este un mediu între necesar și imposibil, are caracter logic, gradual și este diferit de potență, care are caracter ontic și e legată de un eveniment pozitiv ce are virtualitate efectivă (confundarea lor duce la trivalență și este interzisă deoarece modurile cu care acestea formează cupluri dialectice, adică actul și imposibilul, nu sunt identice, deși ar trebui să fie astfel dacă posibilul și potența ar fi identice). Astfel, potența ține de lumea reală și reprezintă o nelimitare ontologică cu caracter pozitiv (lucrurile se pot petrece astfel) și generează, la nivel logic, limitarea, adică posibilitatea, care are caracter negativ (nu se poate anticipa ceva anume). Distanța este valorificată în problema viitorilor contingenți⁴⁰, care pare să anuleze universalitatea principiului tertului exclus. Bădărău consideră că problema se pune la nivel *de re*, fiind avut în vedere un fapt anume. Astfel, ar fi vorba despre potența unui fapt de a se realiza, chestiune legată numai secundar de cunoaștere și implicit de posibilitate. Potența este unilaterală, este aspirație spre ființă în anumite forme determinate (ontologic: este vorba despre materia care are determinații în potență⁴¹), în timp ce posibilul este întotdeauna bilateral („posibil să da” și „posibil să nu”), nu există niciodată și nu se constituie ca o a treia valoare de adevăr⁴². Problema viitorilor contingenți nu afectează, prin urmare, bivalența, de vreme ce ține nu de logica pură, ci de fapte⁴³. Distanța posibil–potență și considerațiile despre viitorii contingenți sunt folosite de Bădărău și pentru distingerea *previziunii de preștiință*. Prima ține de cunoașterea legilor universale, urmărește legile naturii fondate pe postulatul repetiției evenimentelor și este de domeniul esențelor anistorice. Cealaltă reprezintă cunoașterea anticipată a unui fapt individual istoric și se desfășoară în domeniul actualizării unor potențe ale materiei (în sensul aristotelic al termenului). Preștiința, care este a individualului, este inaccesibilă omului și nu este nici falsă, nici adevărată. Știința caută legi generale, dar scapă individualul și reușește să ofere previziuni care țin de cunoașterea posibilă și de anticiparea legăturilor necesare și atemporale dintre lucruri. Știința caută preștiința, adică știința despre individuale, dar le reduce pe acestea la legi atemporale și dizolvă preștiința în previziune. Astfel, cunoașterea evenimentelor viitoare, contingente, care ar reprezenta preștiința, rămâne nerezolvată⁴⁴.

Contribuțiile lui Dan Bădărău merg, astfel, pe două direcții: în primul rând, este vorba de o precizare clară a domeniilor de aplicativitate a celor trei tipuri de logică: tradițională, simbolică și dialectică, astfel încât să se elimine reducționismul

³⁹ Idem, *Propozițiile de adevăr și modalitatea*, în *Probleme de logică*, vol. I, București, Editura Academiei, 1968.

⁴⁰ Idem, *Posibil și potență*, în „Revista de filosofie”, nr. , 1975.

⁴¹ Idem, *Essai sur la prognose*, în „Revue roumaine de sciences sociales. Série de philosophie et logique”, tome 10, nr. 1, 1966.

⁴² Idem, *Posibil și potență*, ed. cit.

⁴³ Idem, *Essai sur la prognose*, ed. cit.

⁴⁴ *Ibidem*.

sau „încălcările” granițelor; în al doilea rând, logica nu trebuie redusă la o înșiruire arbitrară de forme goale. Din acest motiv, stabilirea unor legături clare între tipurile de logică poate nuanța distincția formă–conținut, arătând și puternica legătură dintre ele, nu numai clivajul radical.